Koku aleju ainaviskās vērtības un mūsdienu izaicinājumi

Ainavu arhitekte, Dr. arch. Kristīne Dreija

Green Guardians

PROJEKTS NR.LL-00251

Projekta īstenošanu līdzfinansē Eiropas Savienības Interreg VI-A Latvijas–Lietuvas programma 2021.–2027.gadam.

Interreg

Līdzfinansē EIROPAS SAVIENĪBA

Latvija – Lietuva

Saturs

Vēsturiskais konteksts
Koku aleju veidošanas principi (hronoloģija un tipoloģija)

Ainaviskās kvalitātes
Mākslas teorija / kompozīcija

Mūsdienu izaicinājumi
Kā saglabāt un atjaunot alejas? Kur, kā, kāpēc veidot jaunas?

Pārvietošanās evolūcija un ainavas uztvere

Viens no būtiskākajiem aspektiem aleju uztverē ir pārvietošanās ātrums.

Alejas vēsturiski veidojās laika posmā, kad cilvēks ainavu piedzīvoja lēni — ejot kājām, jāšus vai braucot karietē.

Mūsdienās kustības ātrums ir radikāli mainījies, un līdz ar to mainījusies arī ainavas uztvere.

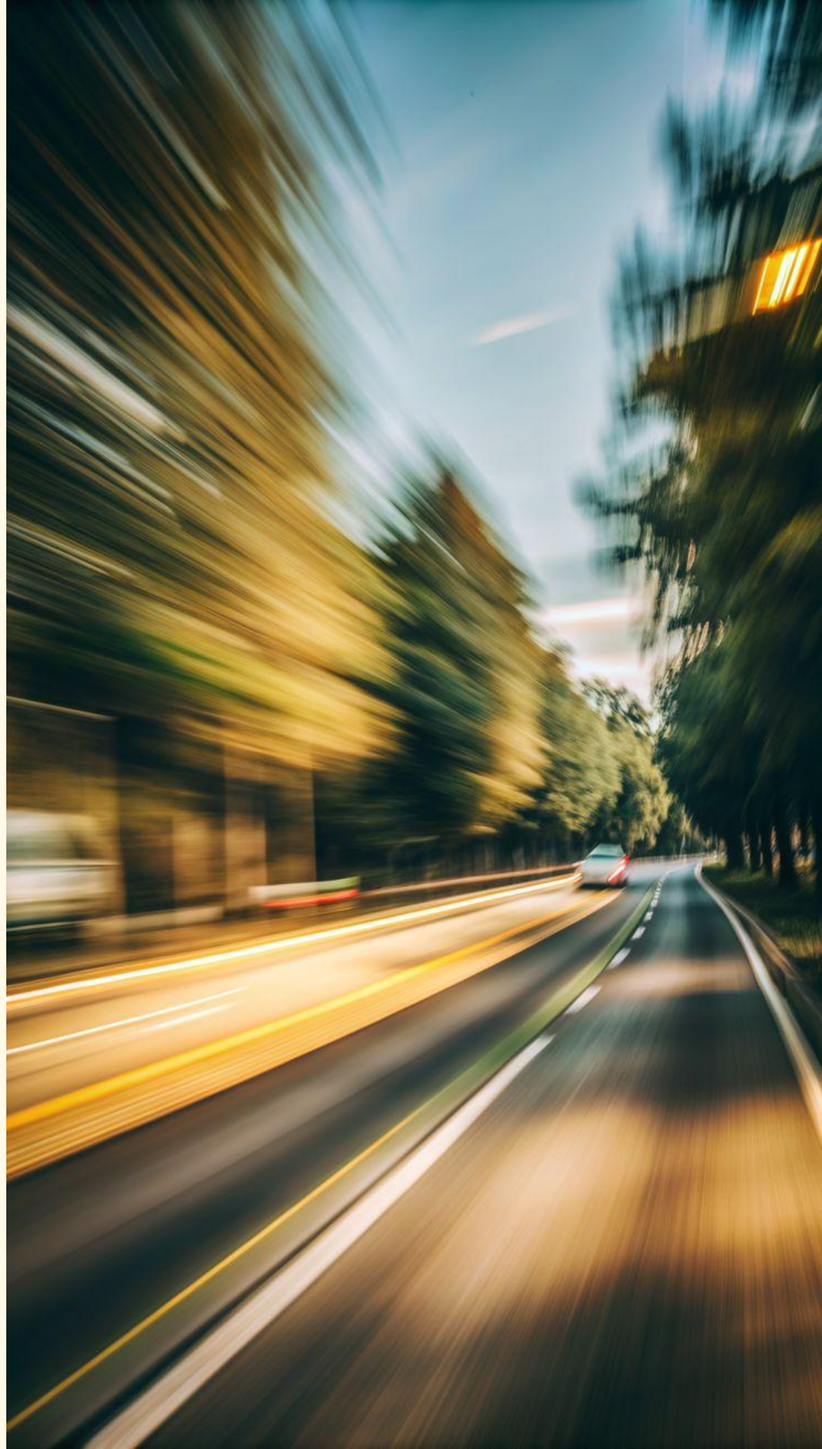

PĀRVIETOŠANĀS EVOLŪCIJA UN AINAVAS UZTVERE

NO 18. GADSIMTA LĪDZ MŪSDIENĀM

LAIKS

	18. GS.	18.–19. GS.	19. GS.	20. GS. SĀKUMS	20. GS. OTRĀ PUSE	MŪSDIENAS
PĀRVIETOŠANĀS VEIDS	KĀJINIEKS	JĀTNIEKS	KARIETE	AGRĪNAIS AUTOMOBILIS	AUTOMOBILIS	AUTOMOBILIS (ĀRTRA SATIKSME)
VIDĒJAIS ĀTRUMS (km/h)	3–5 km/h	5–12 km/h	8–15 km/h	20–40 km/h	50–90 km/h	90–130+ km/h
AINAVAS UZTVERE	**IEGREMDEJOŠA** lēna, maņu pilna ainavas uztvere. Tiek uztvertas detaļas, smaržas, skaņas, gaismas maiņa, ritms.	**RITMISKA** ainava uztverama ritmā un plūdumā. Perspektīva un telpas sajūta ir skaidri uztverama.	**CEREMONIĀLA** alejas veidotas reprezentācijai un ienākšanai muižu ansambļos. Telpa tiek piedzīvota pilnvērtīgi.	**PĀREJAS POSMS** perspektīva vēl ir lasāma, ritms joprojām saglabā iedarbību, taču uztvere kļūst ātrāka.	**PAĀTRINĀTA** detaļas sāk izzust, ritms kļūst izplūdis. Ainava tiek uztverta ātrāk, uzmanība sašaurinās.	**FRAGMENTĒTA** ainava uztverama epizodiski un virspusēji. Telpas sajūta zūd, cilvēks ainavu "izbrauc cauri".

Jo dinamiskāka kļūst kustība, jo mazāk ainava tiek piedzīvota kā telpa – un jo vairāk tā kļūst par fonu

Stādītu koku alejas

LAIKS

18. gs. funkcionāla ceļu ainava

19. gs. muižu ansambļa sastāvdaļa

20. gs. ceļu ainavu stiprināšana / buferjoslas

21. gs. droša & estētiska & līdzsvarota ceļu ainava

Stādītu koku alejas

18. gs. funkcionāla ceļu ainava – lietotāja labsajūta – laikapstākļu aizsargs un ceļa kvalitātes uzturētājs

Koku alejas gar ceļa malām sāka stādīt vēl 18. gadsimtā, lai pasargātu gājējus un braucējus no saules tveices, vēja brāzmām un lietus. To uzdevums bija novērst grunts ceļu izkalšanu un putekļošanos, aizsargājot ceļa klātni no vēja un nokrišņu iedarbības.

Stādītu koku alejas

19. gs. muižu ansambļa sastāvdaļa– Dārzu mākslas sastāvdaļa, ansambļa kompozīcijas telpiskā struktūra, ainavas identitātes un pieredzes elements

19. gadsimtā, muižu ansamblī alejai bija nozīmīga loma – pirmkārt, tā gan vizuāli, gan funkcionāli skaidri iezīmēja ansambļa galveno asi, kas veda uz nozīmīgāko būvi – Kunga māju. Otrkārt, alejas kalpoja par sava veida skata aizsegiem uz muižnieku zemēm, kurās smagi strādāja to padotie – kalpi (neapstiprināts avots)

Stādītu koku alejas

20. gs. ceļu ainavu stiprināšana / buferjoslas –
Valsts mēroga iniciatīva estētiskos un praktiskos nolūkos

Koku stādīšana pie ceļiem Latvijā aizsākās kā Meža dienas 1928. gadā Varakļānos.

Ministru prezidents Kārlis Ulmanis 1934. gadā Zemkopības ministrijai uzdeva izstrādāt apstādīšanas un izdaiļošanas darbu plānu valsts mērogā.

1935. gada Meža dienās ministru prezidents Kārlis Ulmanis Jelgavas šosejas malā iestādīja pirmo bērzu, pēc tam pa vienam kokam stādīja visi valdības locekļi. Apstādīto šoseju, kas savieno Rīgu ar Jelgavu Rīgas pilsētas robežās, vēlāk nosauca par Vienības gatvi.

Stādītu koku alejas

20. gs. ceļu ainavu stiprināšana / buferjoslas –
Valsts mēroga iniciatīva estētiskos un praktiskos nolūkos

20. gadsimta otrajā pusē gar galvenajiem ceļiem sāka stādīt eglīšu dzīvžogus, lai ziemā pasargātu ceļus no aizputinājumiem un vienlaikus tas pasargāja ceļmalās augošās lauksaimniecības kultūras no automašīnu izplūdes gāzēm. Šie apstādījumi arī samazināja autosatiksmes troksni ceļa tuvumā esošajās dzīvojamās un sabiedriskajās ēkās.

Stādītu koku alejas

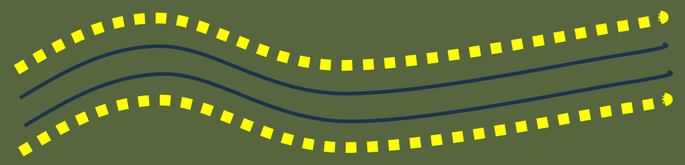

21. gs. droša & estētiska ceļu ainava & līdzsvarota – drošība, estētika, identitāte, ekosistēmas nodrošinātājs, labsajūtas koridors, klimatnoturība…

Koki kā zaļās infrastruktūras elements – ekoloģiskie, sociālie un estētiskie jautājumi.

Do Trees Really Make a Difference to Our Perceptions of Streets? An Immersive Virtual Environment E-Participation Streetscape Study

2025. gada pētījums par kokiem ceļu ainavā secina, ka koki nav tikai dekoratīvi elementi, bet būtiska pilsētvides infrastruktūras daļa, kas ietekmē cilvēka ceļa uztveri, cilvēku emocionālo reakciju un labklājību. Alejas palīdz cilvēkam uztvert telpu kā sakārtotu, drošāku, patīkamāku un identitāti veidojošu.

Koku alejas - tipi

Forma:
- taisna
- liekta
- apļveida

Izkārtojums:
- divrindu
- četrrindu (dubultā)
- īsa
- gara

Funkcija:
- aleja kā ceļa struktūras sastāvdaļa
- aleja kā ansambļa telpiskās kompozīcijas elements
  - *piebraucamais ceļš*
  - *parka ainavas arhitektoniski telpiskais elements*

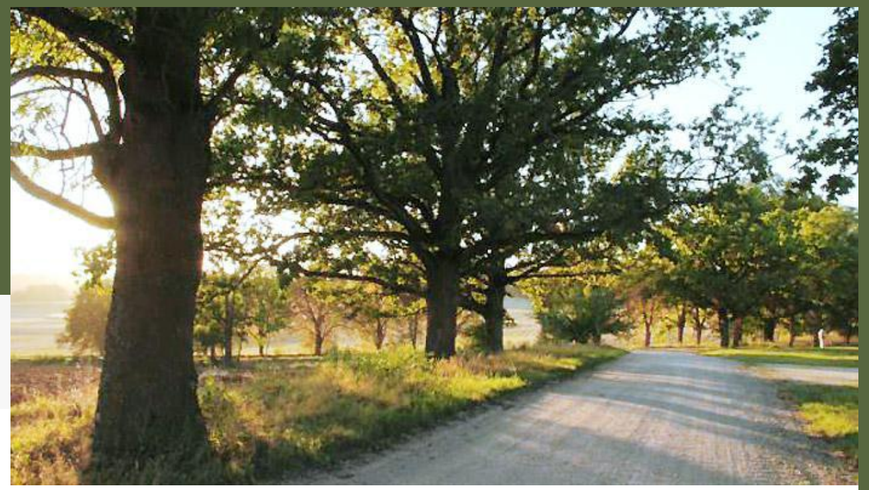

Jaunmoku aleja

Atskaņot tekstu

Publicēts: 03.11.2020.
Atjaunināts: 30.07.2025.

Ainaviska, bioloģiski vecu, vidēju līdz lielu dimensiju platlapju (ozoli, oši, kļavas, gobas, liepas) aleja. Aleja atbilst tipiskai lapkoku praulgrauža (*Osmoderma barnabita*) dzīvotnei, kopumā inventarizācijas laikā uzkartēti 30 dobumaini koki. Dobumi ir daudzveidīgi, gan novietojuma, gan izmēru ziņā, pieejami mazi, spraugveida un atsevišķi lielāki dobumi. Papildus konstatēti dažādi bezmugurkaulniekiem būtiski mikrobiotopi – koki ar sēnēm, izplūstošu sulu, atmirušu koksni zaros un atsevišķi nokaltuši koki. Tāpat alejā konstatētas trīs aizsargājamas ķērpju sugas – kausveida pleurostikta (*Pleurosticta acetabulum)* (7 atradnes), brūngalvainā henotēka (*Chaenotheca phaeocephala)* (3 atradnes) un bāl ā sklerofora *(Sclerophora pallida)* (1 atradne).

6953 - Aleja

Tipoloģiskā grupa	Arhitektūra
Vērtības grupa	Valsts nozīmes kultūras piemineklis
Atrašanās vieta	Ventspils nov., Popes pag., Pope Popes muižā
Vēsturiskais VAN KVO/Sistēmas ID	6953

Valsts aizsargājams kultūras piemineklis

Aleja kā:
– piemineklis
– mantojums

Īpaši aizsargājama dabas teritorija / Dabas piemineklis

Kultūrvēsturiskais mantojums / Arhitektūras piemineklis

ĪADT – alejas kā dabas pieminekļi

Aizsargājamie dabas pieminekļi – 63
No tiem Kurzemes plānošanas reģionā – 13

- Cīravas liepu aleja
- Dižstendes–Bungu kapu bērzu aleja
- Dundagas dižliepu aleja
- Jaunmoku aleja
- Kartavkalna aleja
- Mencendarbes liepu aleja
- Padures aleja
- Rubas aleja
- Rūmenes aleja
- Vecmoku alejas
- Vecsātiņu muižas aleja
- Zūru muižas aleja

ĪADT – alejas kā dabas pieminekļi

Aizsargājamie dabas pieminekļi – 63
No tiem Kurzemes plānošanas reģionā – 13

- Cīravas liepu aleja
- **Dižstendes–Bungu kapu bērzu aleja**
- Dundagas dižliepu aleja
- Jaunmoku aleja
- Kartavkalna aleja
- Mencendarbes liepu aleja
- Padures aleja
- Rubas aleja
- Rūmenes aleja
- Vecmoku alejas
- Vecsātiņu muižas aleja
- Zūru muižas aleja

Alejā aug vidēji veci bērzi. Aleja ir ļoti ainaviska, no tās paveras plašs skats uz apkārtējo teritoriju.

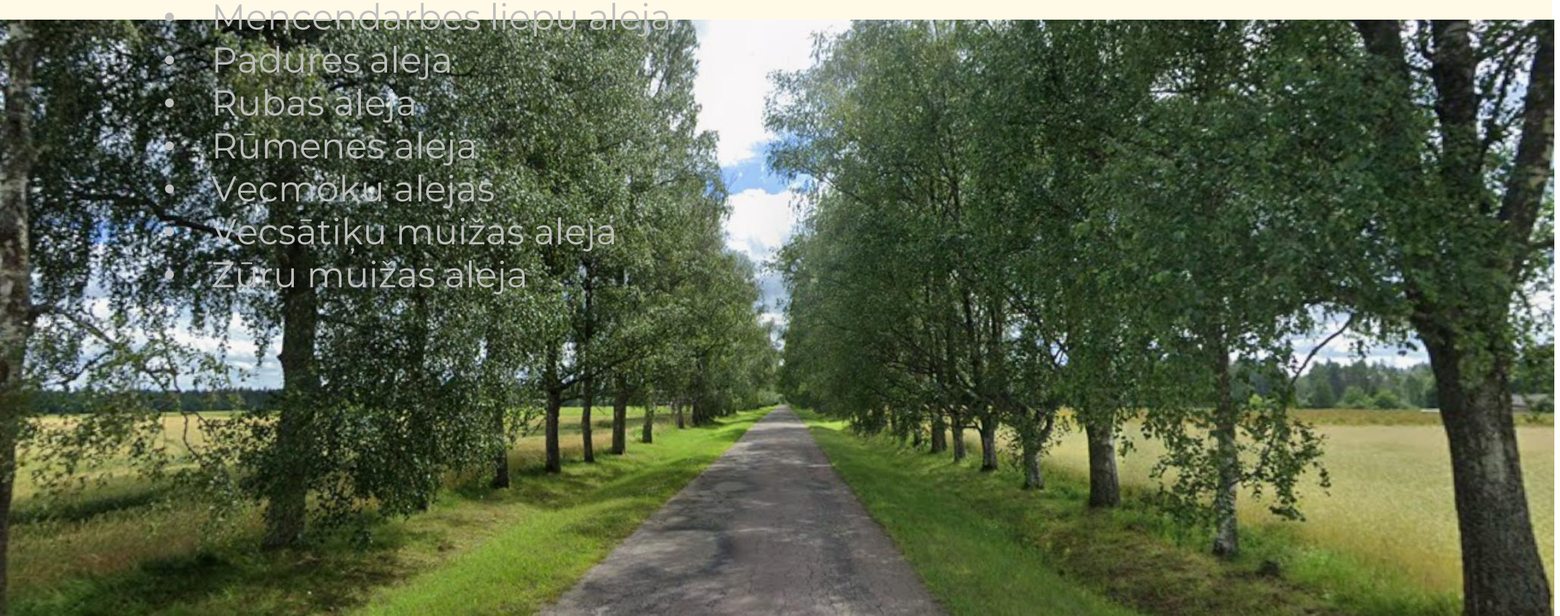

ĪADT – alejas kā dabas pieminekļi

Aizsargājamie dabas pieminekļi – 63
No tiem Kurzemes plānošanas reģionā – 13

- Cīravas liepu aleja
- Dižstendes–Bungu kapu bērzu aleja
- Dundagas dižliepu aleja
- Jaunmoku aleja
- Kartavkalna aleja
- Mencendarbes liepu aleja
- **Padures aleja**
- Rubas aleja
- Rūmenes aleja
- Vecmoku alejas
- Vecsātiņu muižas aleja
- Zūru muižas aleja

Alejā ir dažādu vecumu un sugu koki – ozoli, kļavas, bērzi, liepas, papeles, oši un zirgkastaņas, kā arī vairākas introducētas koku sugas.

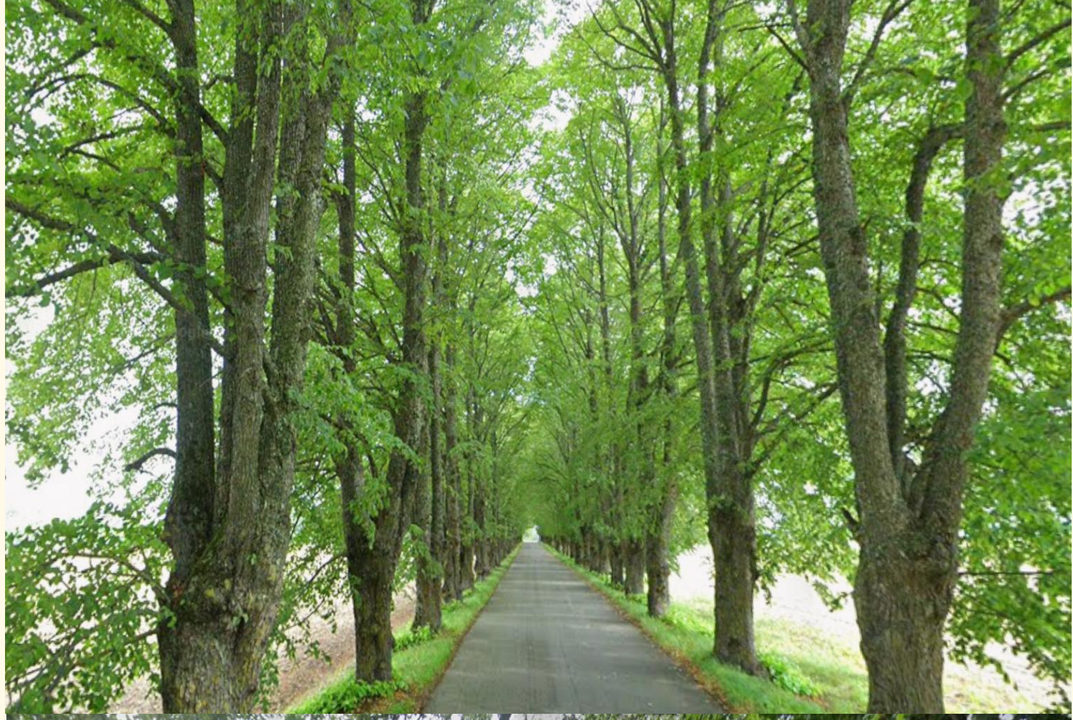

ĪADT – alejas kā dabas pieminekļi

Aizsargājamie dabas pieminekļi – 63
No tiem Kurzemes plānošanas reģionā – 13

- Cīravas liepu aleja
- Dižstendes–Bungu kapu bērzu aleja
- Dundagas dižliepu aleja
- Jaunmoku aleja
- Kartavkalna aleja
- Mencendarbes liepu aleja
- Padures aleja
- Rubas aleja
- Rūmenes aleja
- **Vecmoku alejas**
- Vecsātiņu muižas aleja
- Zūru muižas aleja

Alejas kopumā veidotas no trīs posmiem. Alejas veidotas no kļavām un liepām. Visiem kokiem ir vidējas dimensijas un vienāds vecums.

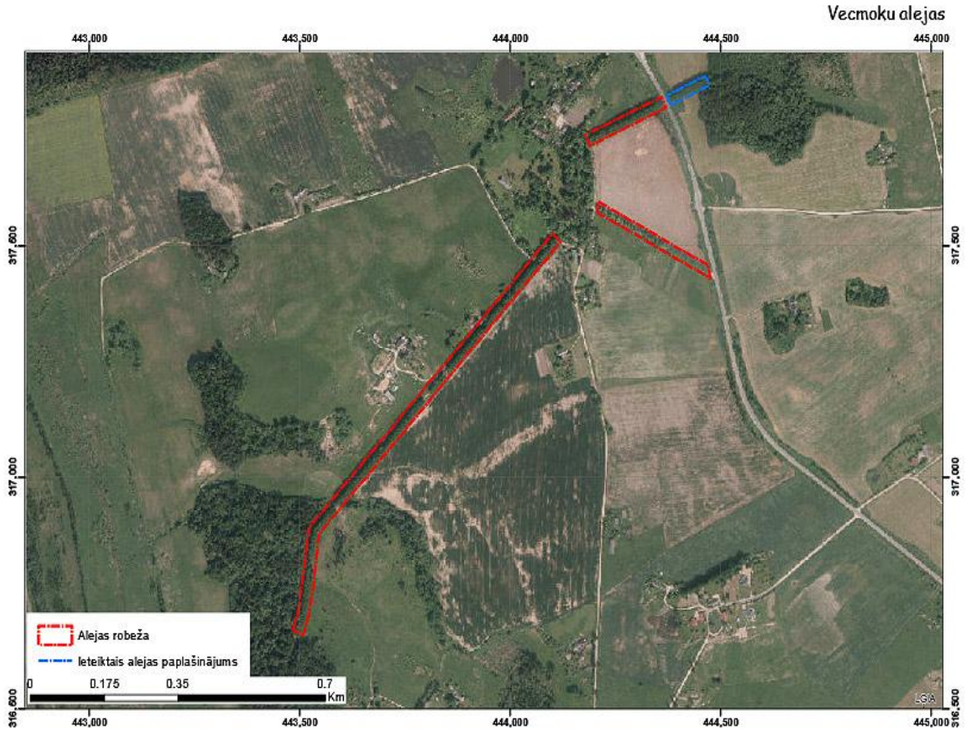

Arhitektūras piemineklis - nav

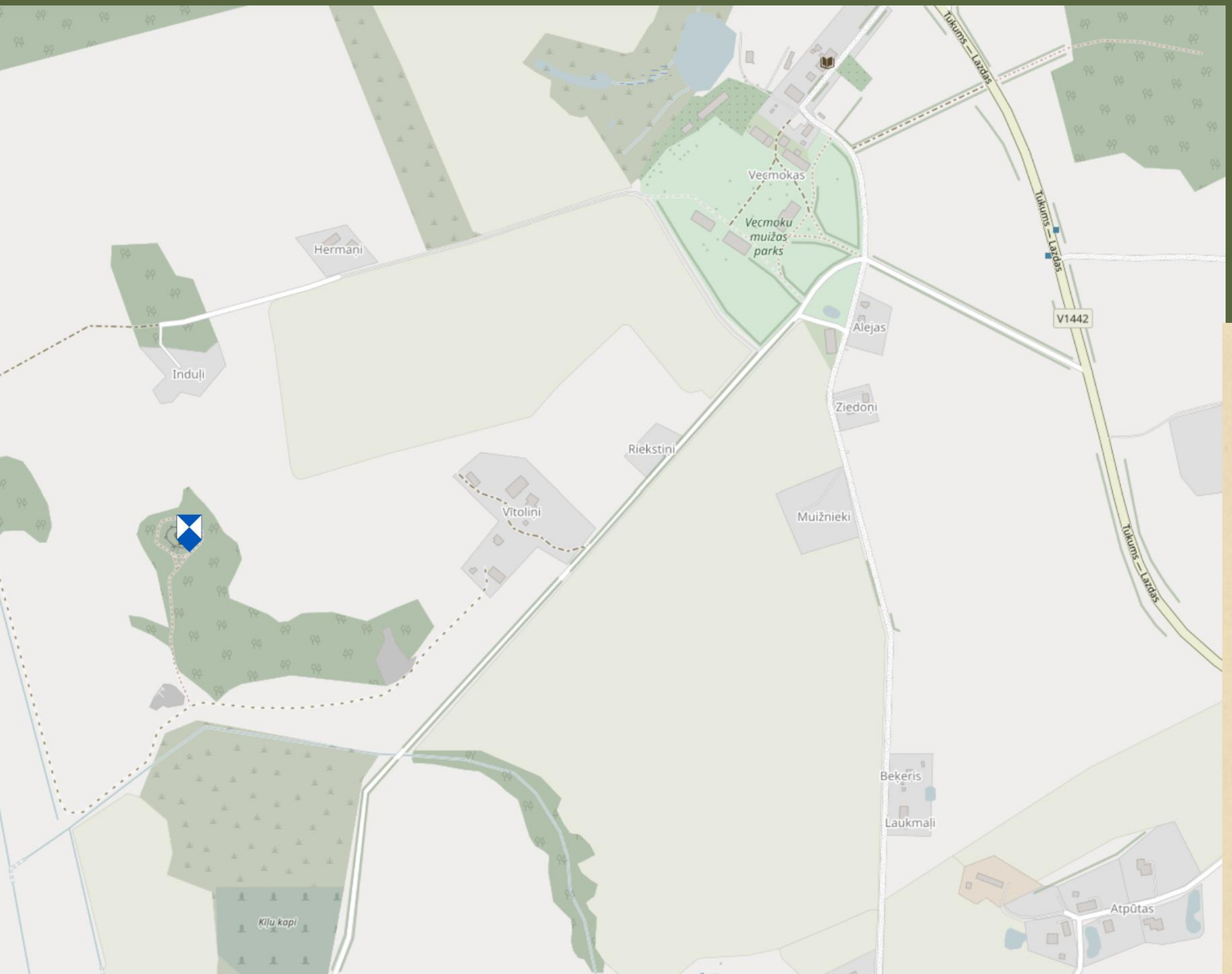

Vecmoku muižas ansamblis

Trīs pievadceļi – kļavu, parasto liepu un Holandes liepu alejas (visgarākā 1,1km)

Arhitektūras piemineklis - parks

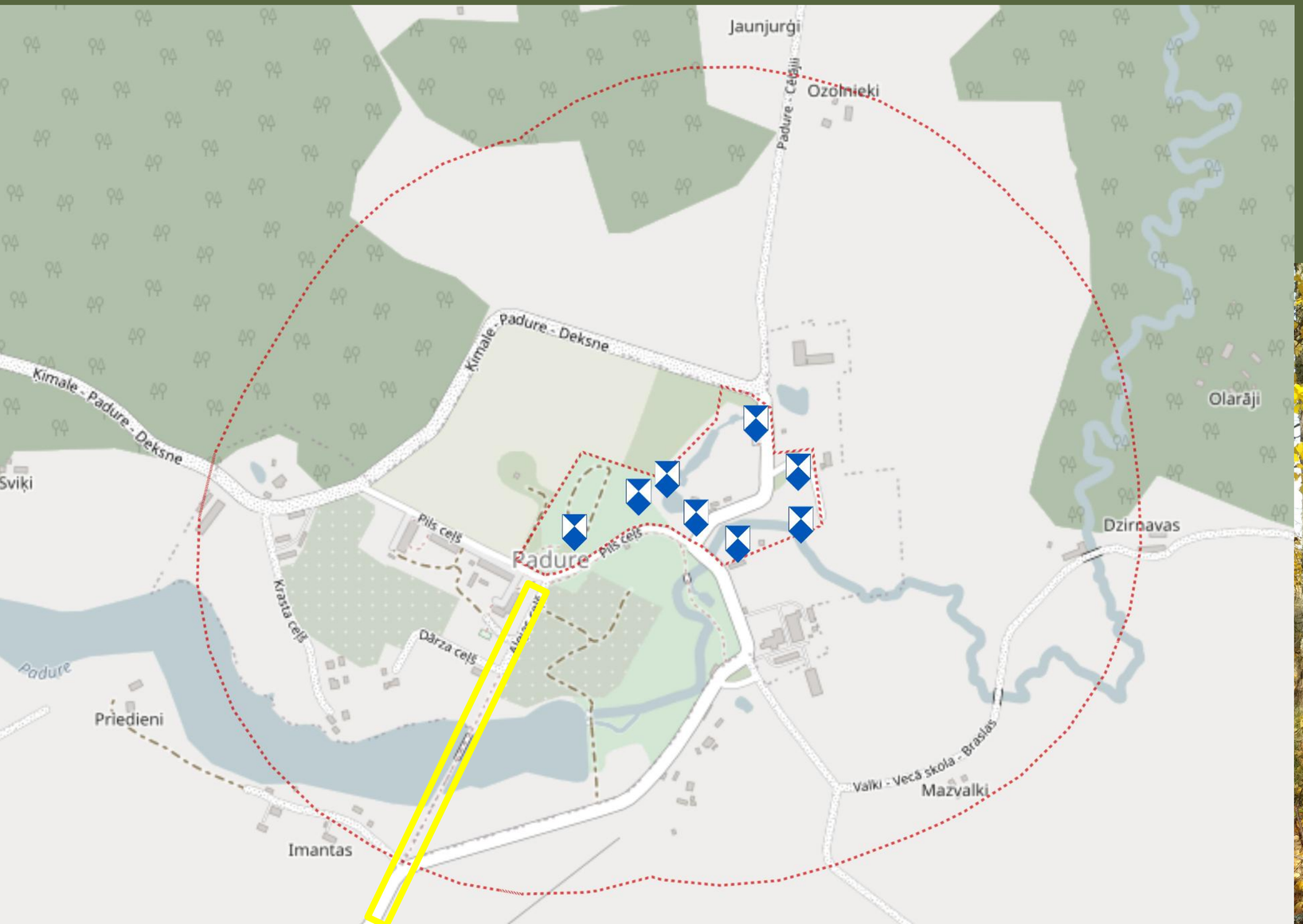

Padures muižas parks

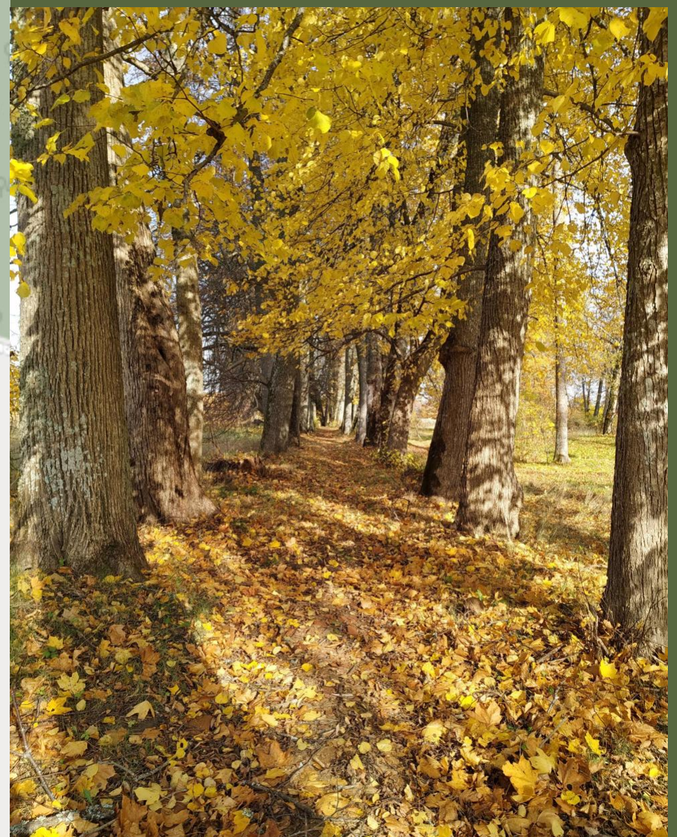

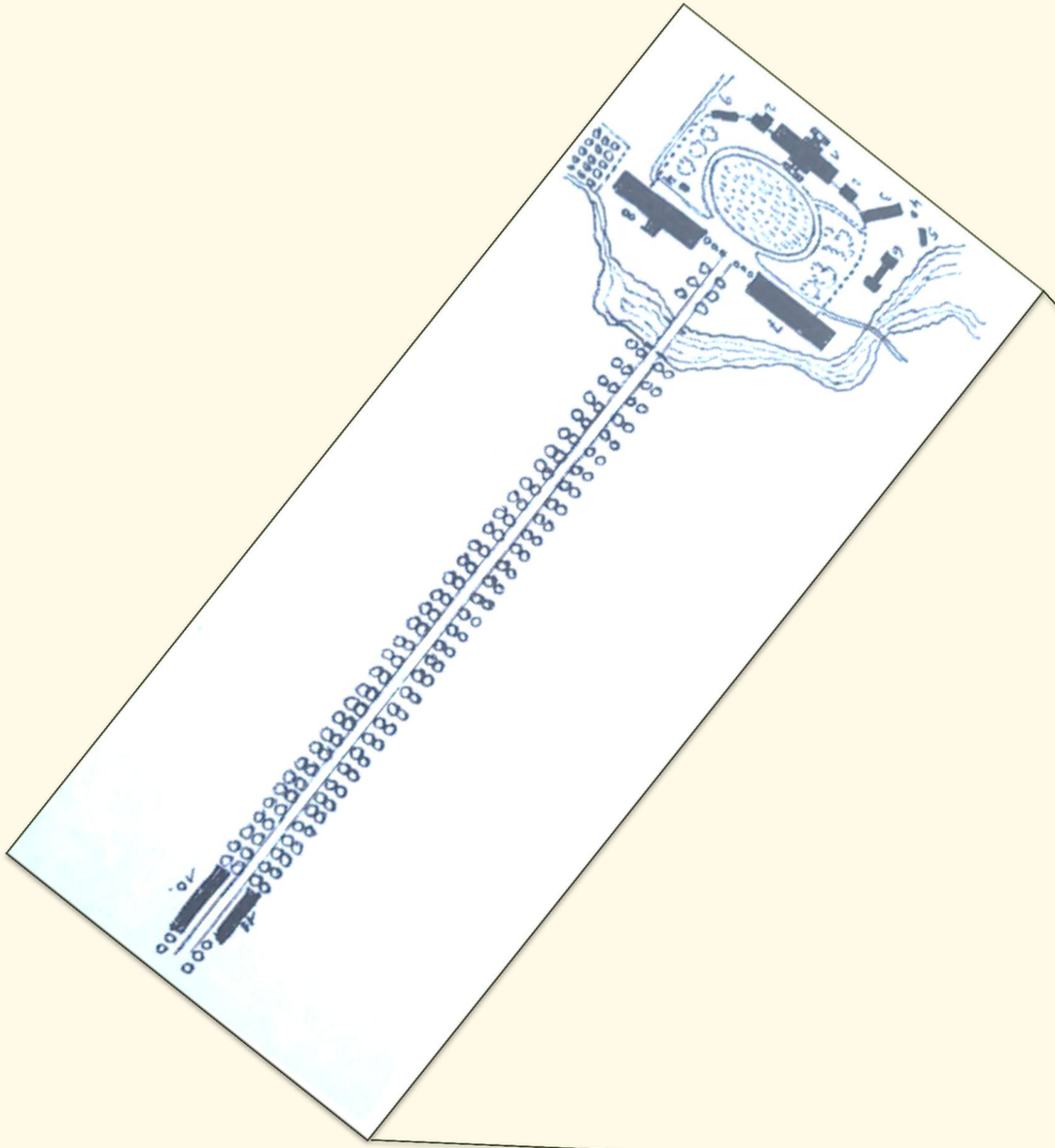

Vandzenes muižas parks

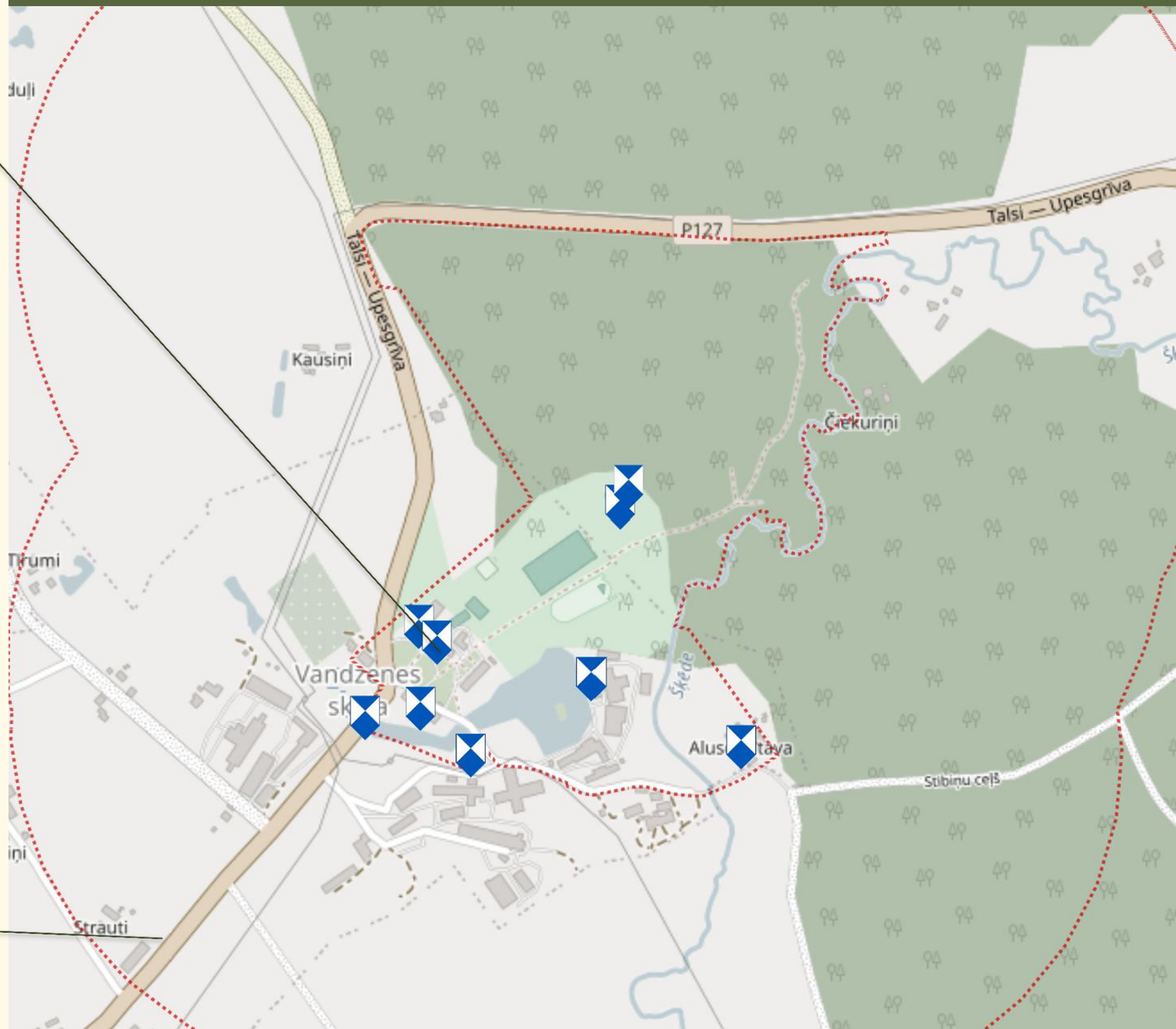

Viena no garākām Latvijā ir Trapenes aleja
(5km, virs 630 kokiem)

Bormaņu muiža

Remtes muižas zirgkastaņu aleja

Vēsturiskā aleju nozīme

Funkcionāla —
ceļa iezīmēšana, noēnojuma, vēja mazināšana

Reprezentatīva, simboliska, identitāti veidojoša —
muižas statusa un piebraukšanas ceremonijas veidošana

Telpiski kompozicionāla —
ass, ritms un skata virzīšana uz dominanti

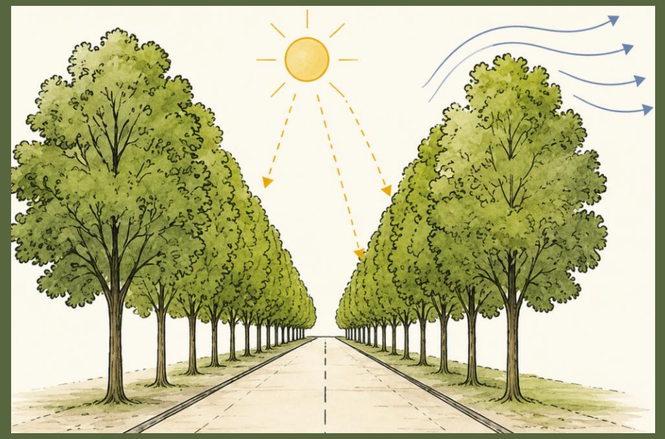

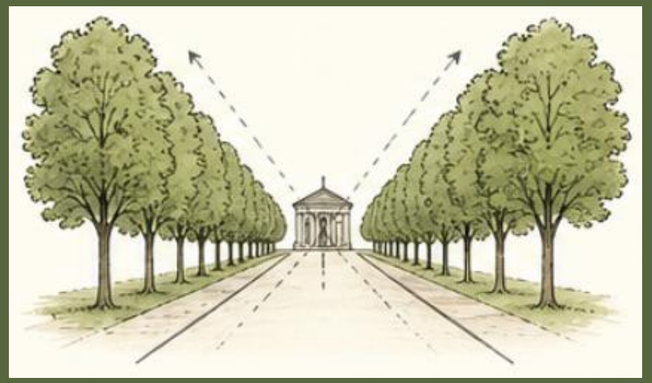

Ainavas kompozīcija / Mākslas teorija

Alejas kā simboliski estētiskās ainavas sastāvdaļa

Kompozīcija

Aleja nav tikai lineārs koku stādījums. Ainavu arhitektūrā tā darbojas kā telpiska kompozīcija, kuras uztvere balstās tajos pašos principos, kas sastopami:

- gleznieciībā
- arhitektūrā
- scenogrāfijā
- kino
- klasiskajā kompozīcijas teorijā

Aleju var uztvert kā “dzīvu telpisku mākslas darbu”, kas atklājas kustībā.

Kompozīcija:

Ass

Perspektīva

Ritms & atkārtojums

Kulises & skata rāmis

Proporcijas & mērogs

Gaisma & ēnas

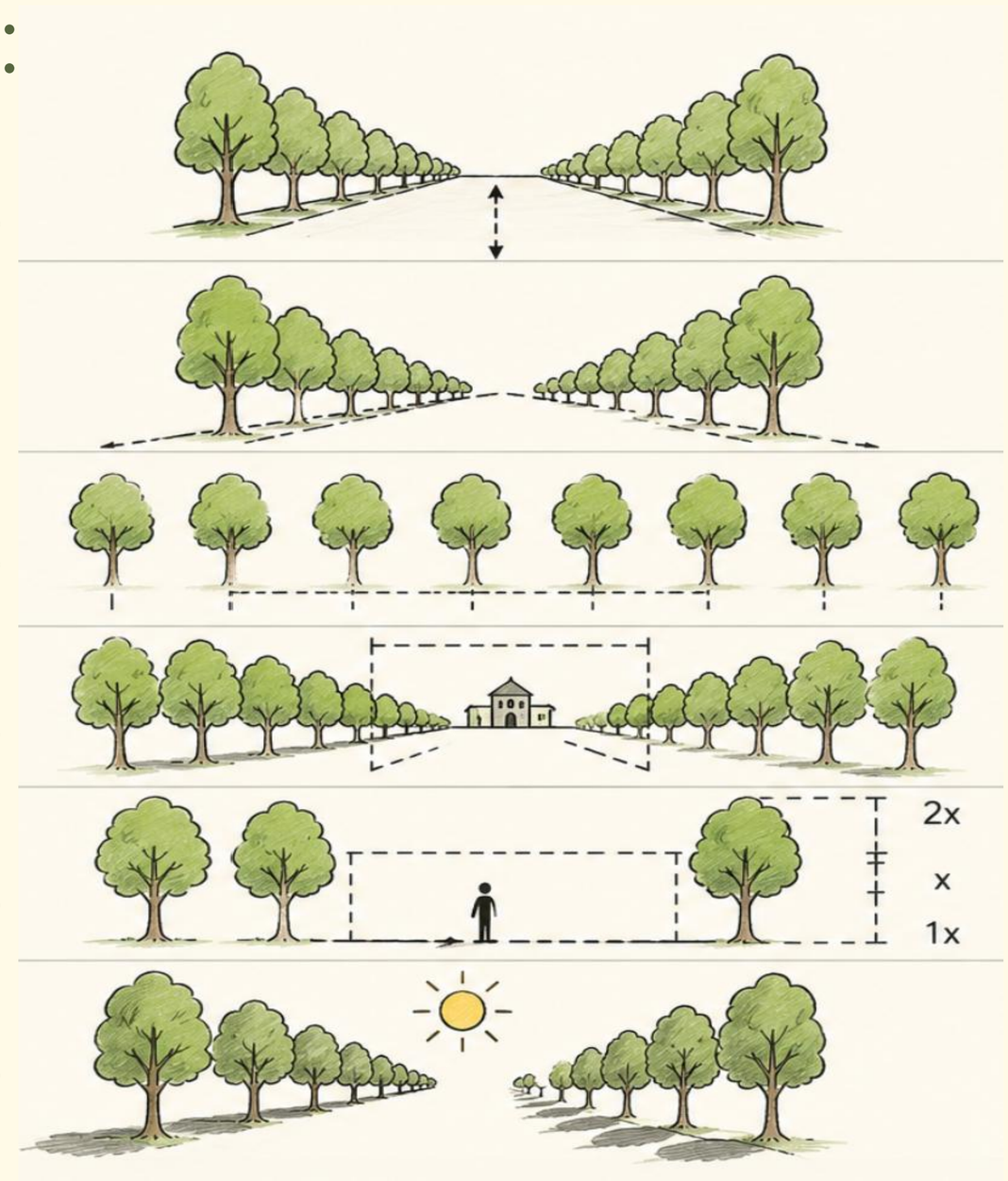

Alejas - taisnas, līkumotas, divrindu, četrrindu, lapu kokaugi un skuju kokaugi no:

Liepām
Ozoliem
Kļavām
Bērziem
Zirgkastaņām
Ošiem
Lapeglēm
Eglēm
…

Ass princips

Aleja ir viens no spēcīgākajiem ass principa piemēriem ainavā, kas:

- organizē kustību,
- nosaka skatiena virzienu,
- rada telpisku disciplīnu.

Tādēļ aleja nevis vienkārši pavada ceļu, bet “vada” cilvēku telpā.

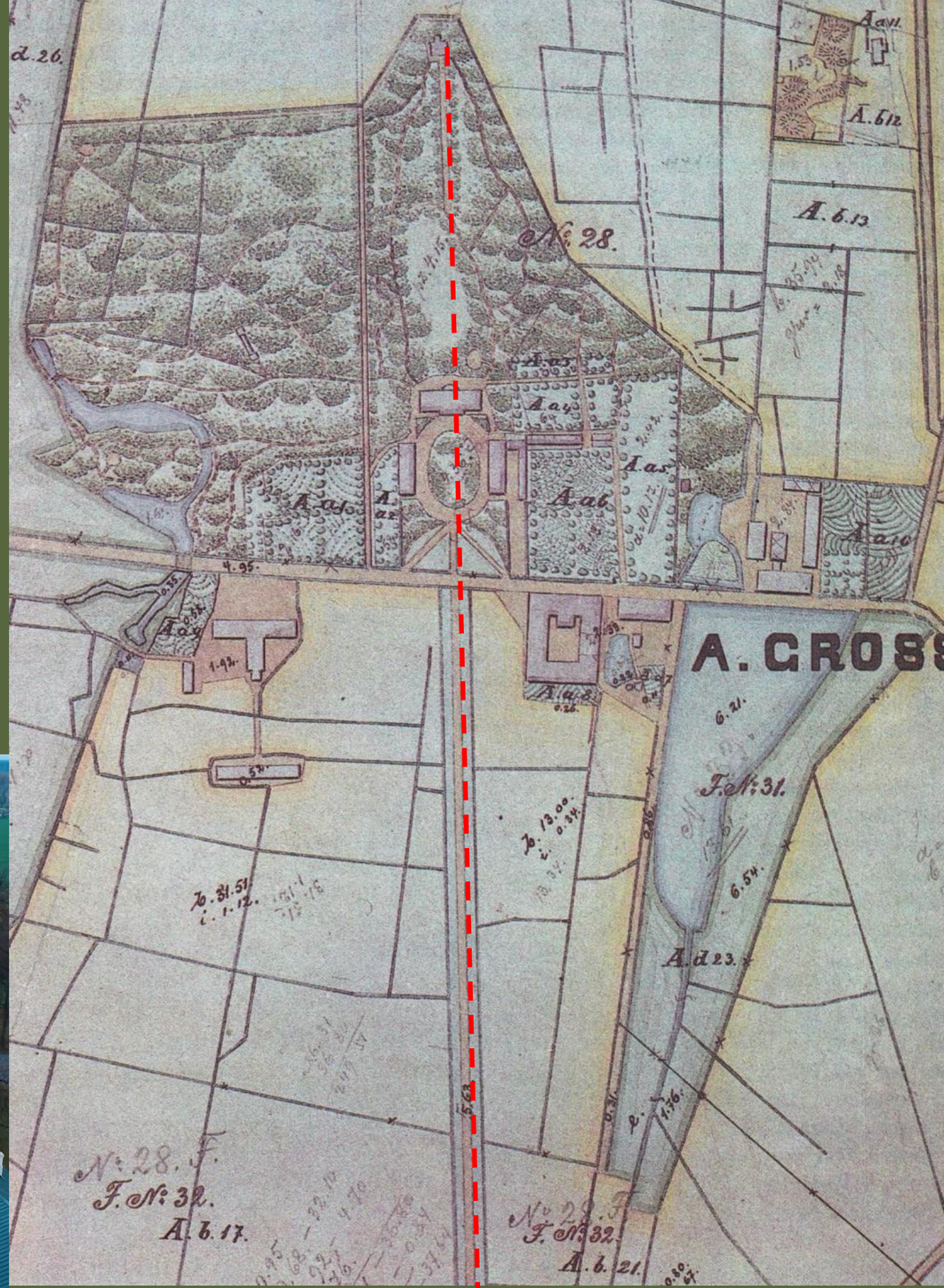

Prespektīva

Aleja ir ideāls lineārās perspektīvas piemērs.
Koku stumbri:

- ritmiski atkārtojas
- optiski satuvinās tālumā

Rezultāts:

- telpa šķiet dziļāka (tālāka)
- Kustības sajūta kļūst intensīvāka
- rodas tieša ‘vilkme’ uz fokusa punktu

Tieši tādēļ garas alejas rada monumentālu sajūtu

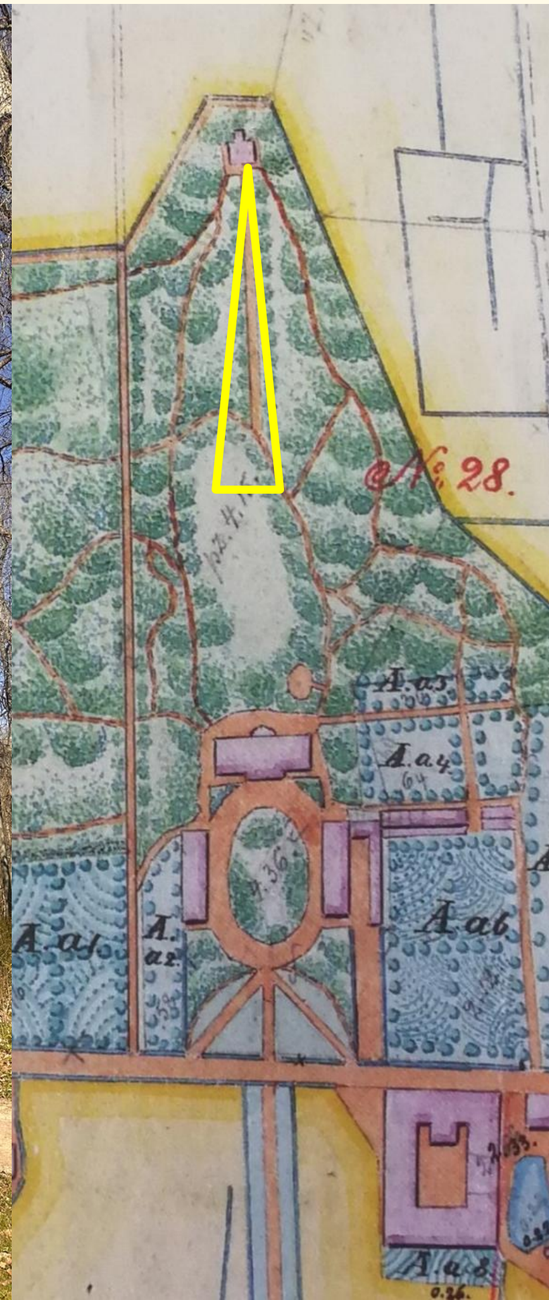

Ritms & atkārtojums

Koku stādījumu regularitāte rada:

- telpisku ritmu;
- kustības tempu;
- psiholoģisku stabilitāti.

Tieši ritms ir galvenais iemesls, kādēļ aleja tiek uztverta kā vienots telpisks objekts. Ja ritms izjūk – telpa zaudē vienotību. Tādēļ izkrituši koki alejā vizuāli ir tik būtiski.

Kulises & skata rāmis

Koku rindas darbojas kā kulises – tās daļēji slēpj ainavu un daļēji atklāj to.

Rezultātā ainava netiek uztverta uzreiz, tā atklājas secīgi kustībā, kas rada:

- dramaturģiju,
- spriegumu,
- telpisku intrigu.

Aleja funkcionē kā dzīvs rāmis:
- Stumbri veido sānu malas;
- vainagi — augšējo telpas noslēgumu;
- ceļš — centrālo kompozīcijas asi.

Aleja tādējādi “ierāmē” ainavu un virza skatienu uz dominanti tās galā.

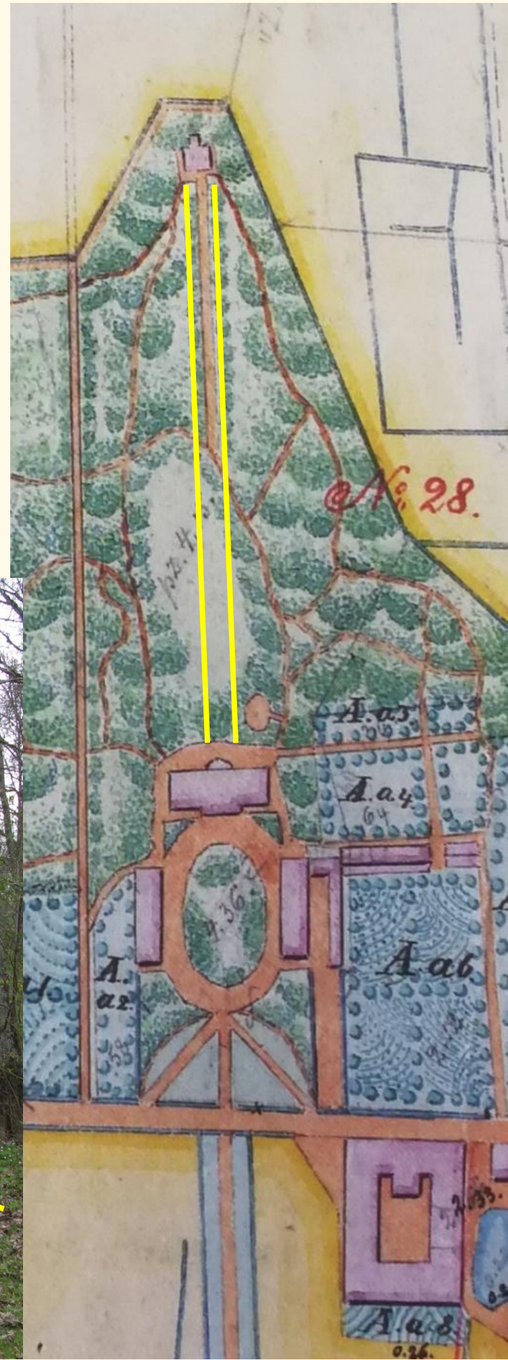

Proporcijas & mērogs

Svarīga ir:
koku augstuma
stādīšanas attāluma,
vainagu platuma,
un ceļa platuma attiecība.

Piemēram, pārāk reti koki → aleja “izšķīst”; pārāk blīvi → pazūd telpas lasāmība.

Labi komponēta aleja rada telpisku līdzsvaru..

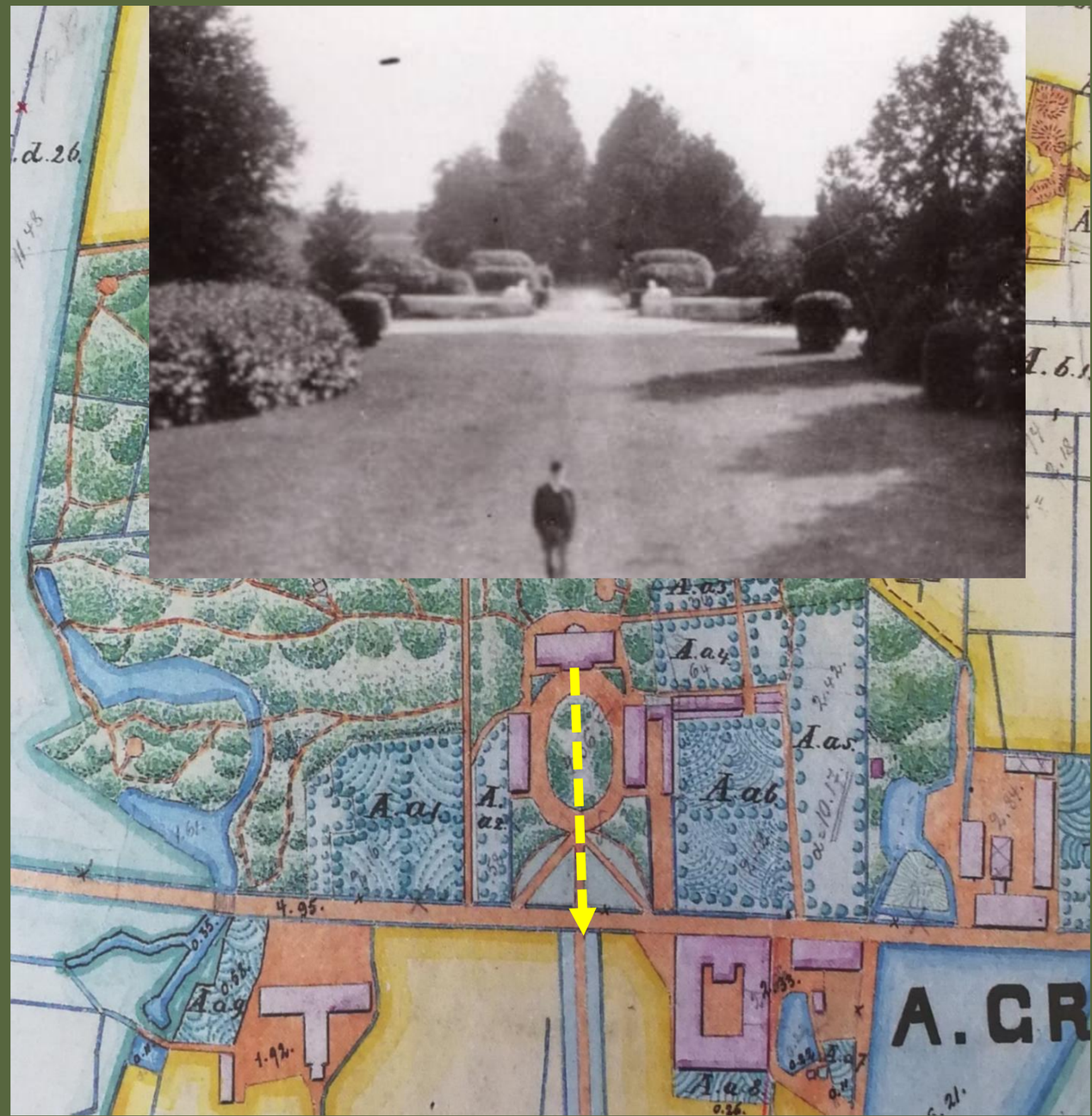

Gaisma & ēna

Vainagu radītais:

- ēnu ritms,
- gaismas plankumi,
- kustīgās lapu projekcijas rada dinamisku telpu.

Braucot vai ejot pa aleju cilvēks nepārtraukti piedzīvo gaismas maiņu.

Tas būtiski ietekmē emocijas, kustības tempu, telpas uztveri.

Mūsdienu izaicinājumi

Saglabāšana / Atjaunošana / Jaunu veidošana

Funkcija / Ekoloģija / Socioloģija

Saglabāšana

LVS Standarts nosaka, ka ceļa konstrukcijas robežās **nevar atrasties stingi šķēršļi.** Izņēmumu gadījumos, izvērtējot konkrēto situāciju, koku var atdalīt ar barjeru.

2021.gadā pabeigts a/c Duči–Limbaži (P53) posms no Naužu dzirnavām līdz Limbažiem

Jaunu aleju veidošana

Taurenē, pie reģionālā autoceļa Cēsis–Vecpiebalga–Madona (P30). Sadarbībā ar AS Latvijas valsts meži (LVM) speciālistiem un kolēģiem no VAS Latvijas autoceļu uzturētājs tur tika iestādīta koku aleja. Kopš pagājušā gadsimta 60.-70. gadiem tā ir pirmā reize, kad gar valsts autoceļu tika izveidoti koku stādījumi.

Aleju atjaunošana

Profesionālajā praksē tiek pielietotas divas atšķirīgas pieejas:

- ekoloģiski orientētā pieeja, kas prioritizē veterānkoku un biotopu nepārtrauktību;
- ainaviski - kompozicionālā pieeja, kas prioritizē aleju kā vienotu telpisku kompozīciju (2 scenāriji).

Aleju atjaunošanai nepieciešama kompleksa un ilgtermiņa pieeja, nevis tikai atsevišķu koku nomaiņa

Alejas nevar restaurēt vienā paaudzē — tās ir jāveido 50-100-150 gadu periodā

Aleju atjaunošana

EKOLOĢISKI ORIENTĒTA PIEEJA

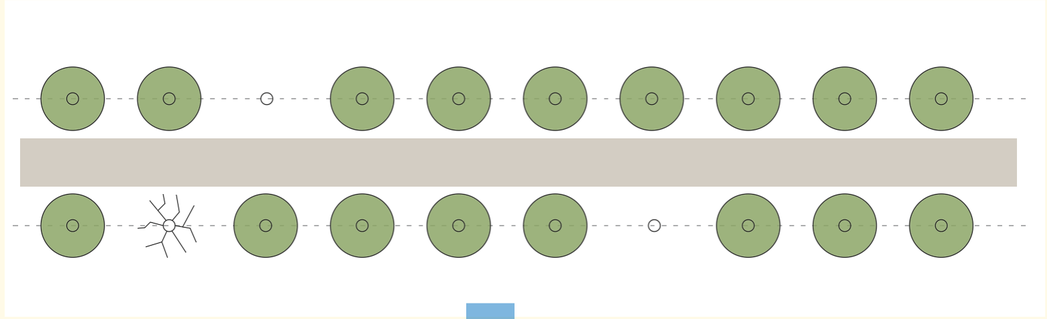

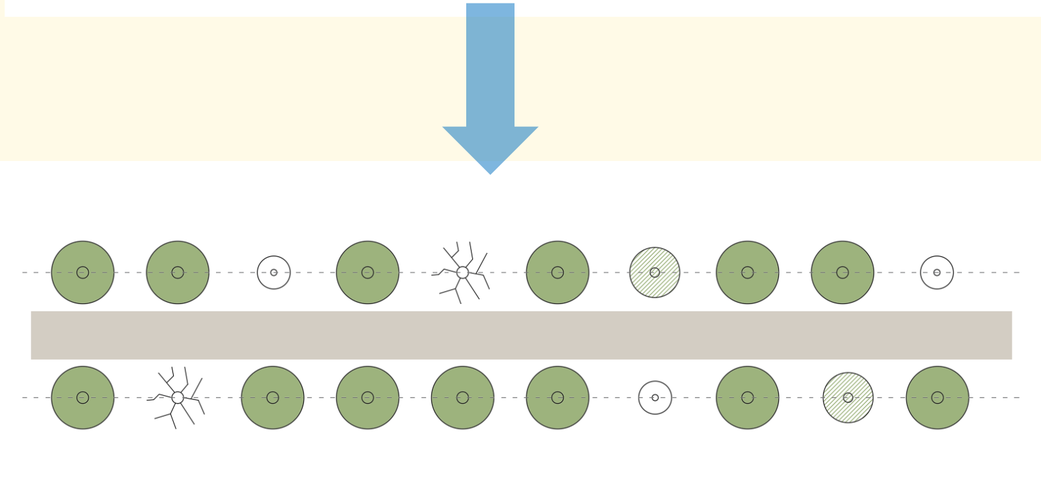

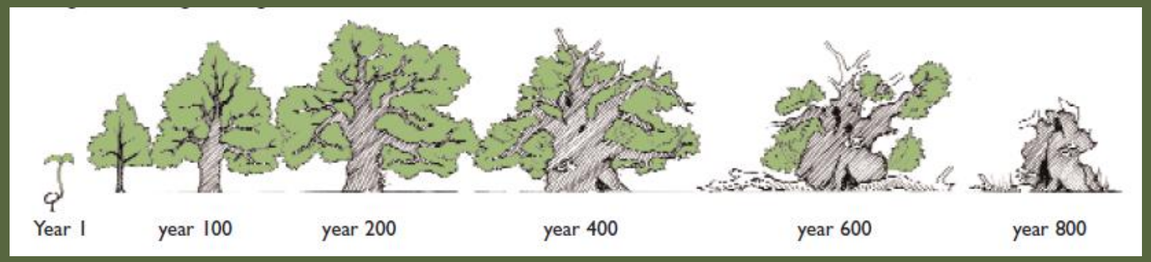

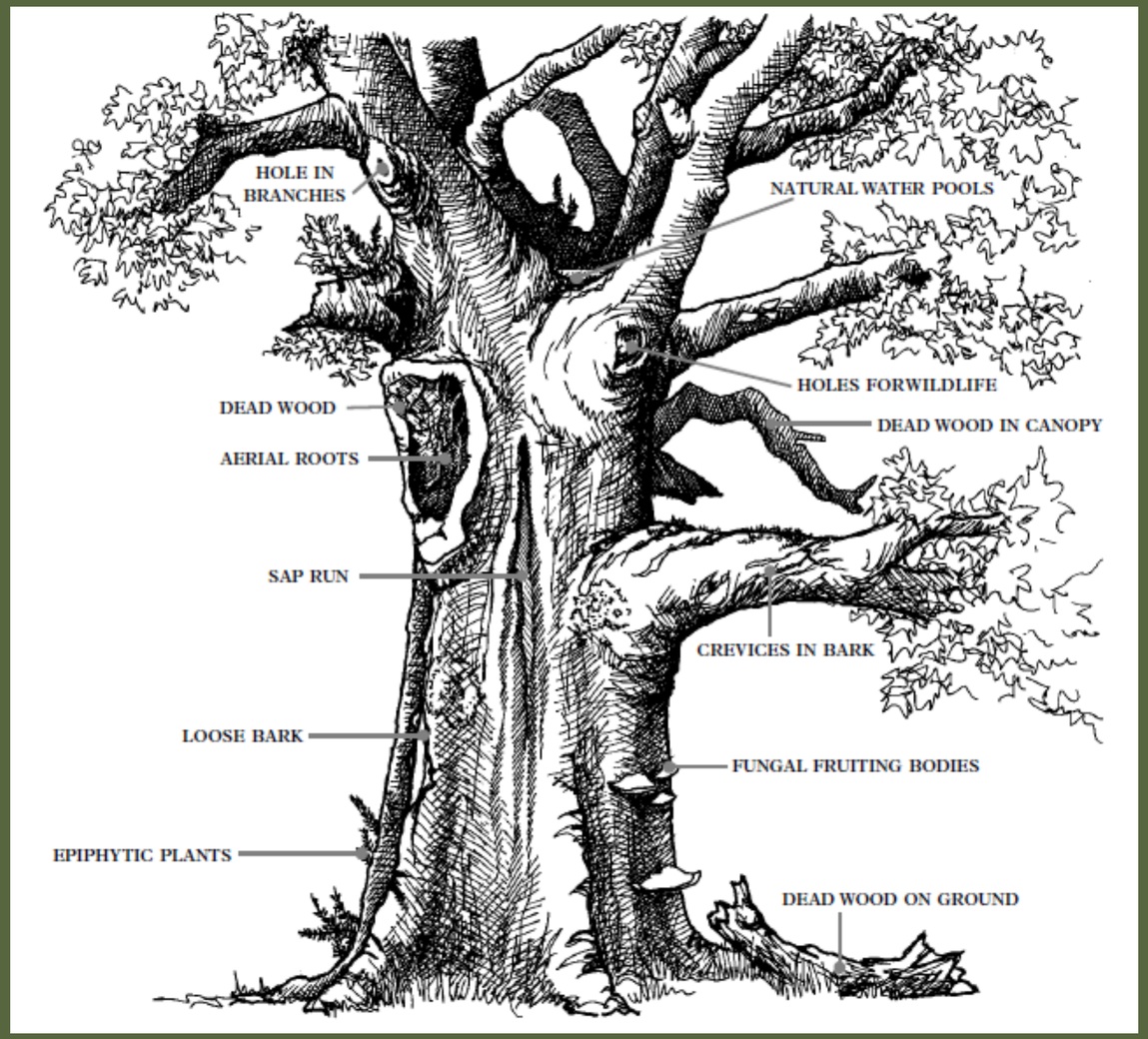

Aleju atjaunošana

AINAVISKI - KOMPOZICIONĀLĀ PIEEJA

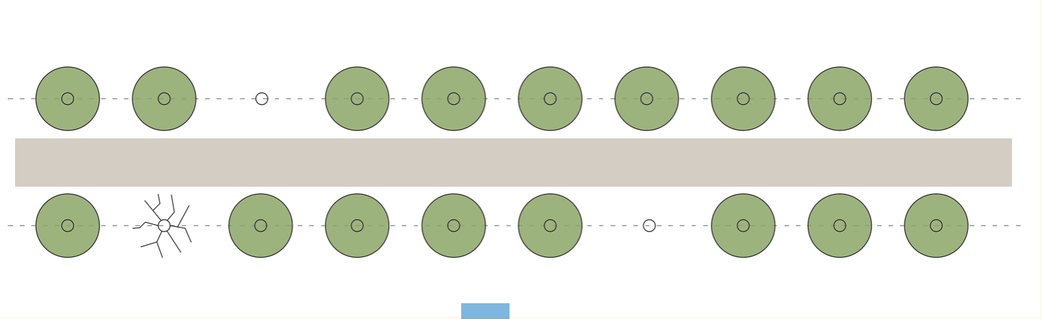

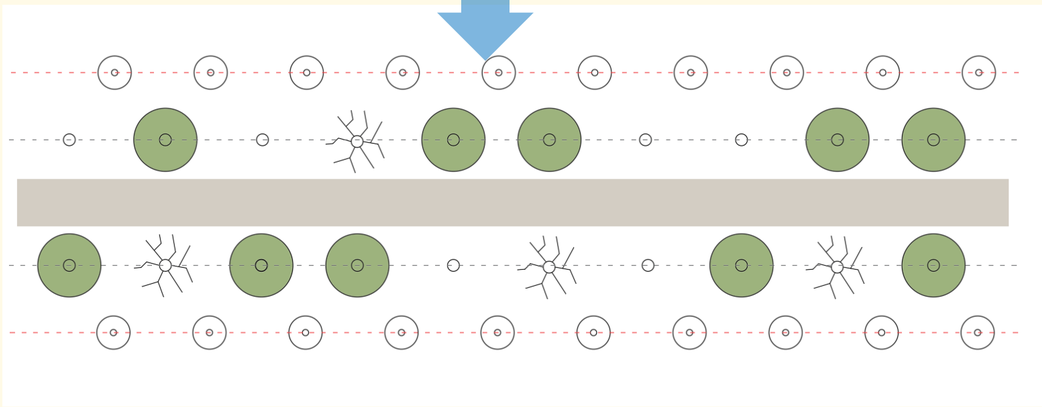

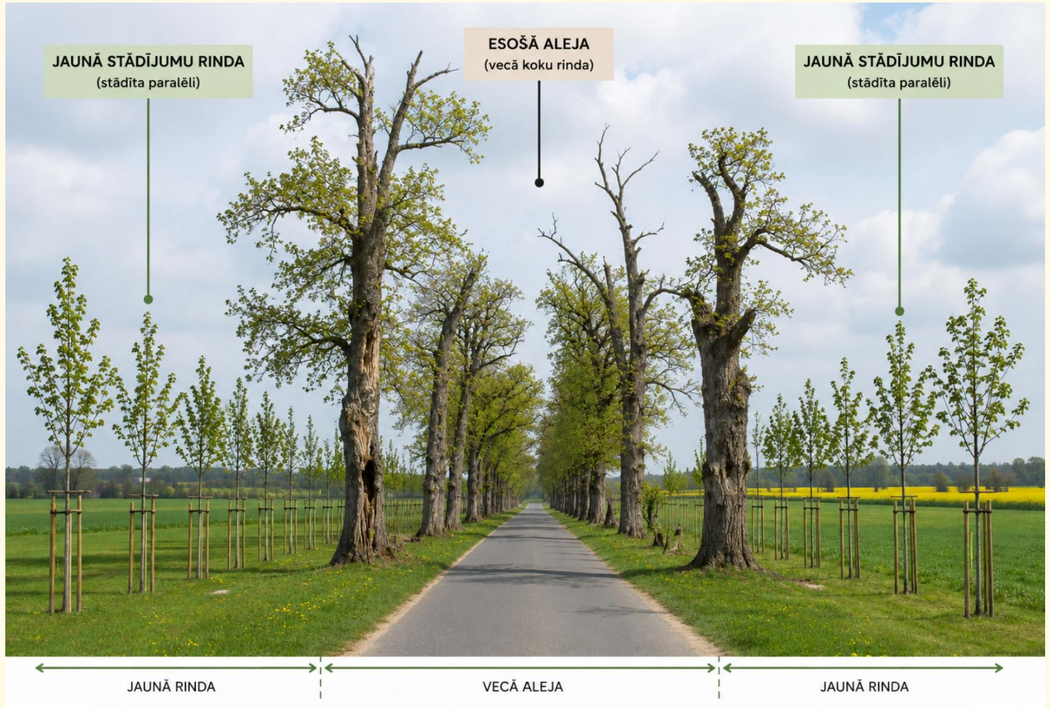

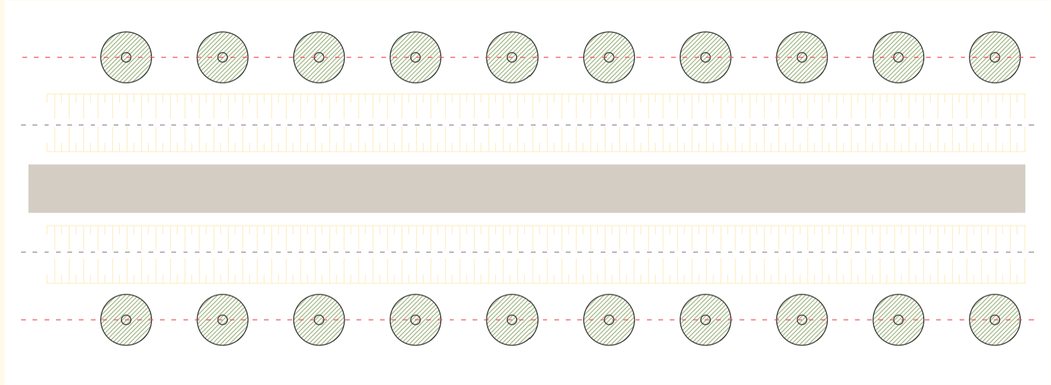

Aleju atjaunošana

AINAVISKI - KOMPOZICIONĀLĀ UN EKOLOĢISKĀ PIEEJA

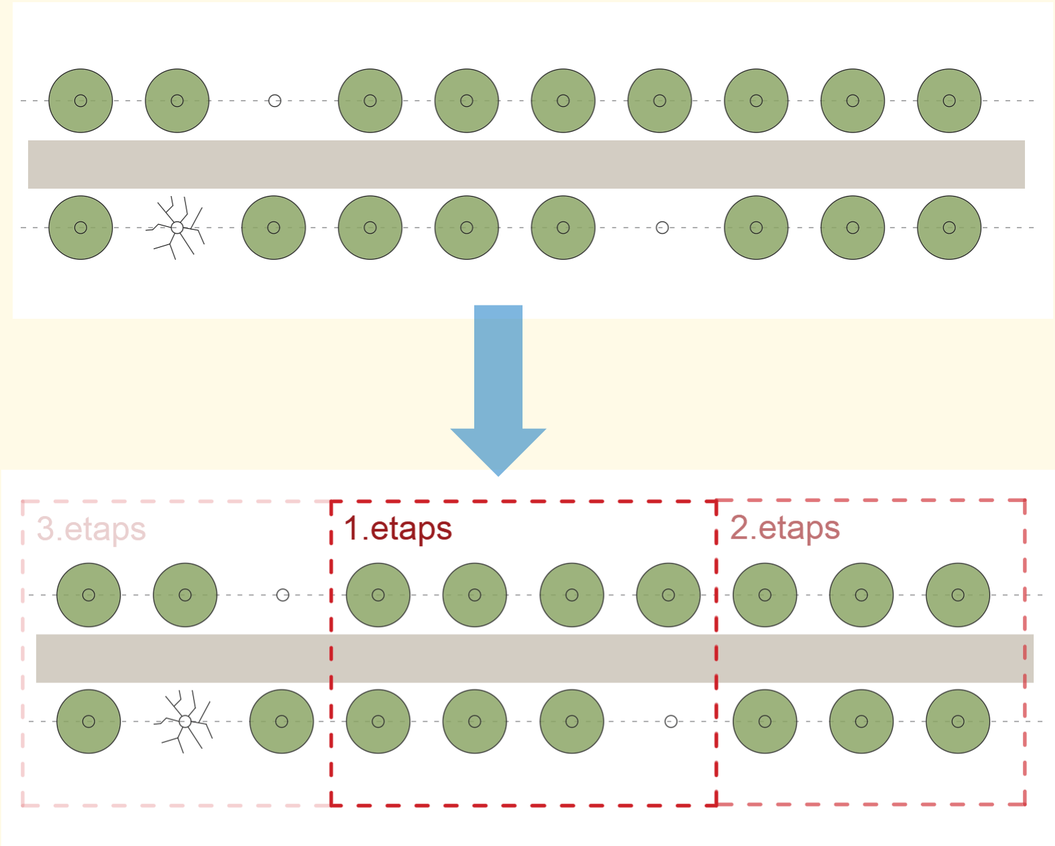

Aleju atjaunošana

AINAVISKI - KOMPOZICIONĀLĀ UN EKOLOĢISKĀ PIEEJA

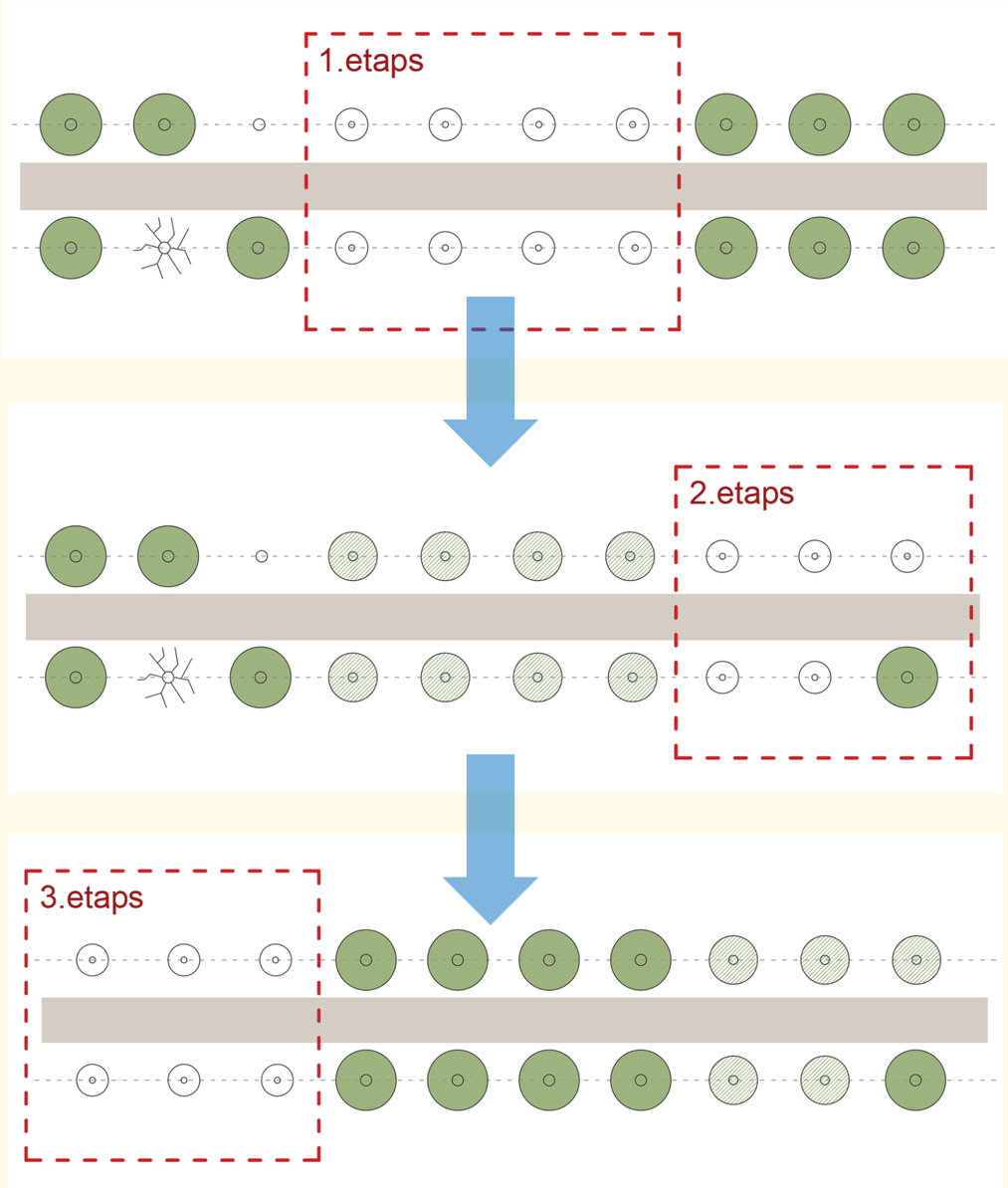

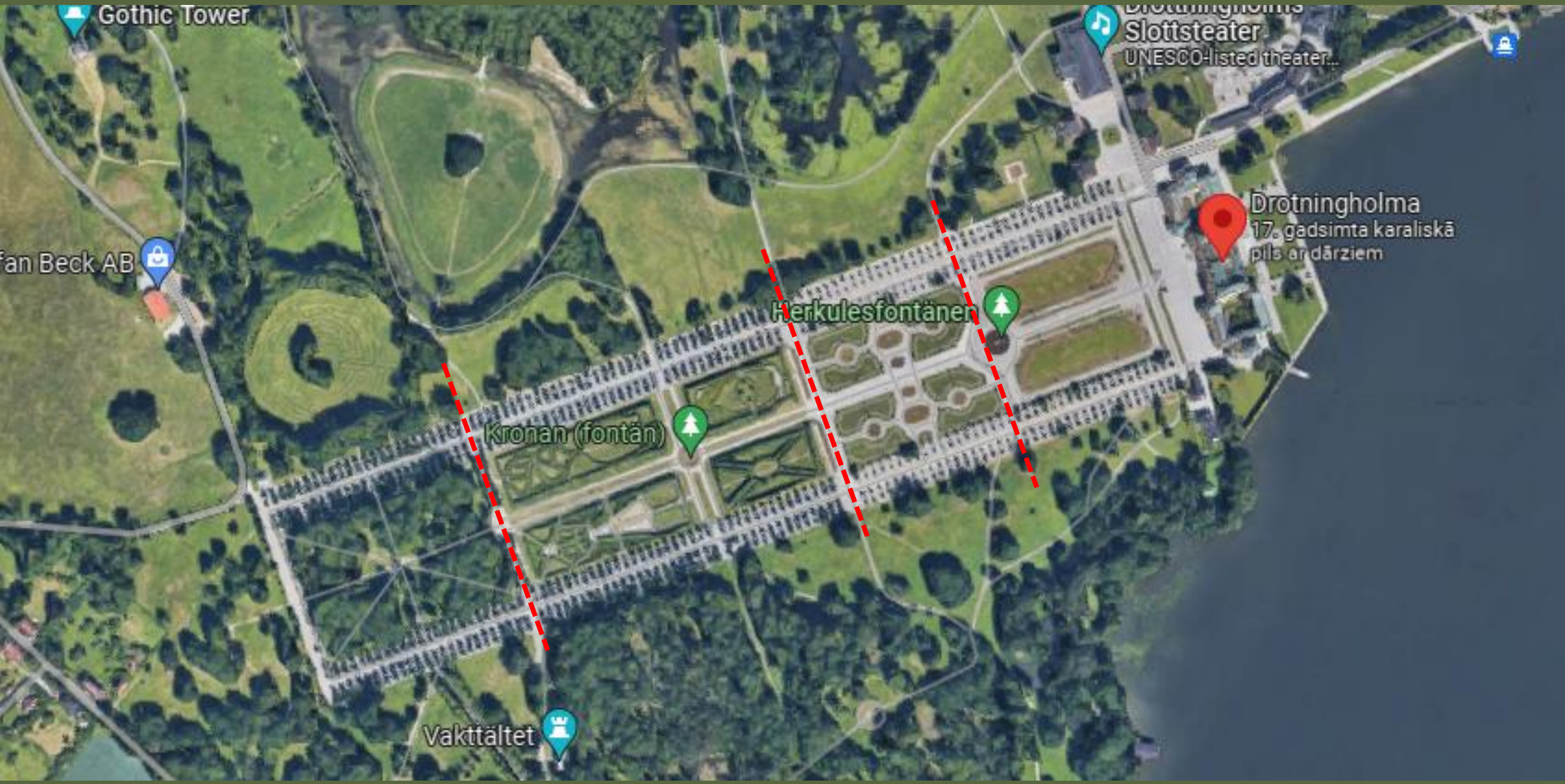
Gothic Tower
Slottsteater
UNESCO-listed theater...
Drotningholma
17. gadsimta karaliskā
pils ar dārziem
fan Beck AB
Herkulesfontänen
Kronan (fontän)
Vakttältet

Florences harta (1981)

Vēsturisko dārzu saglabāšana ir atkarīga no identifikācijas un valsts uzskaites. Saglabāšana praktiski izpaužas kā **kopšana, konservācija un restaurācija**. Atsevišķos gadījumos ieteicama **rekonstrukcija.**

Vēsturiskā dārza **autentiskums** vienādā mērā atkarīgs kā no tā dažādo detaļu plānojuma, mēroga, dekoratīvajām īpašībām, tā augu un neorganiskā materiāla izvēles katrai dārza daļai.

Drottinholmas pils dārza alejas

20.gs. 90. gadi

1998.gads

2011.gads

2012.gads

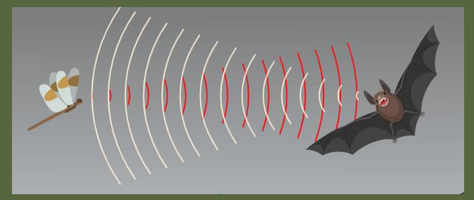

Mūsdienu aleju nozīme

Funkcionāla – drošība & mikroklimata regulējoša

Ekoloģiska – kā ekosistēmas sastāvdaļa

Sociāla – reprezentatīva, simboliska, identitāti veidojoša

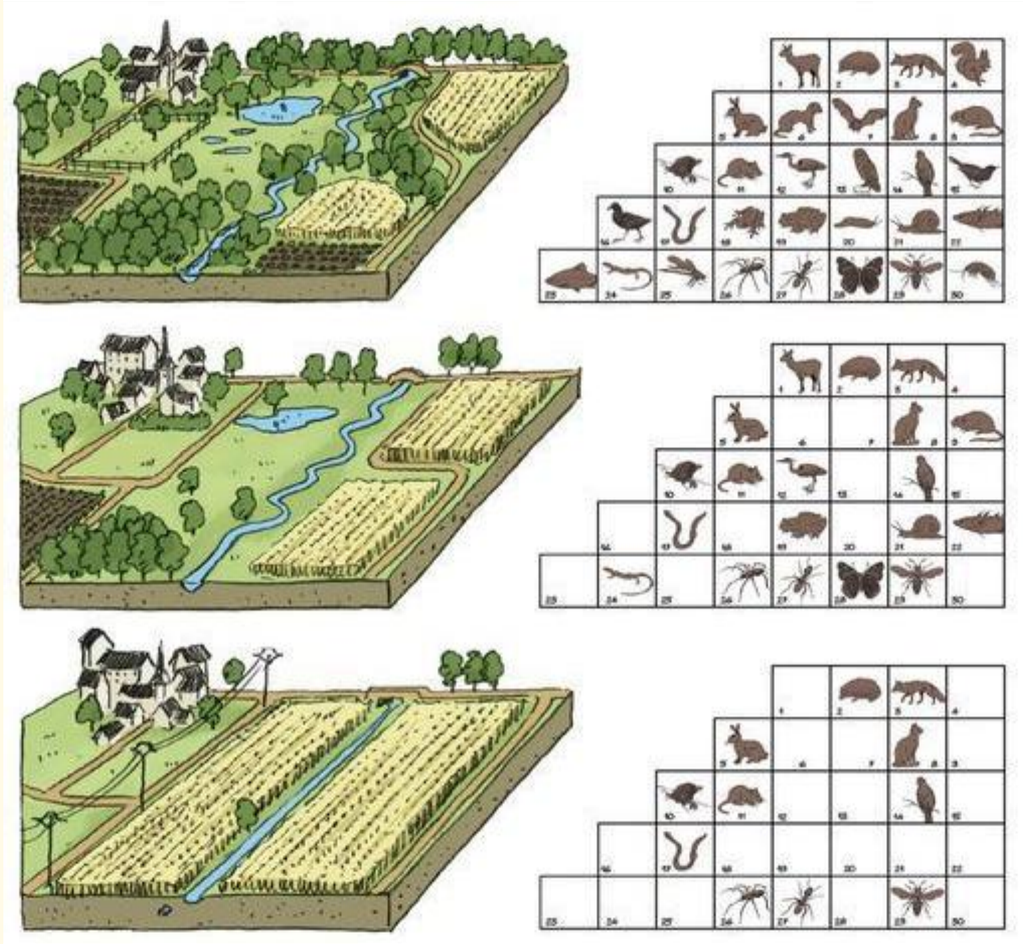

Aleju atjaunošana

Preservation and Restoration of Roadside Tree Alleys in Line with Sustainable Development Principles—Mission (Im)possible?

*2021, by Anna Źróbek-Sokolnik 1ORCID,Piotr Dynowski 1ORCID andSabina Źróbek 2,*ORCID*
Department of Socio-Economic Geography, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Prawocheńskiego 15, 10-720 Olsztyn, Poland
Department of Spatial Analysis and Real Estate Market, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Prawocheńskiego 15, 10-720 Olsztyn, Poland

Koku alejas Eiropas ainavā nav tikai dekoratīvi stādījumi vai atsevišķu koku rindas — tās ir daudzslāņaina telpiskā infrastruktūra, kas vienlaikus organizē kustību, veido ainavas kompozīciju, uztur bioloģisko daudzveidību, stiprina kultūrvēsturisko identitāti un nodrošina ainavas nepārtrauktību paaudzēs; tādēļ aleju saglabāšanā un atjaunošanā galvenais nav saglabāt katru individuālo koku, bet saglabāt pašas alejas telpisko ideju — ritmu, perspektīvu, asi un vienoto ainavas struktūru.

Figure 3. Examples of the proposed scenarios for the protection of roadside tree alleys.

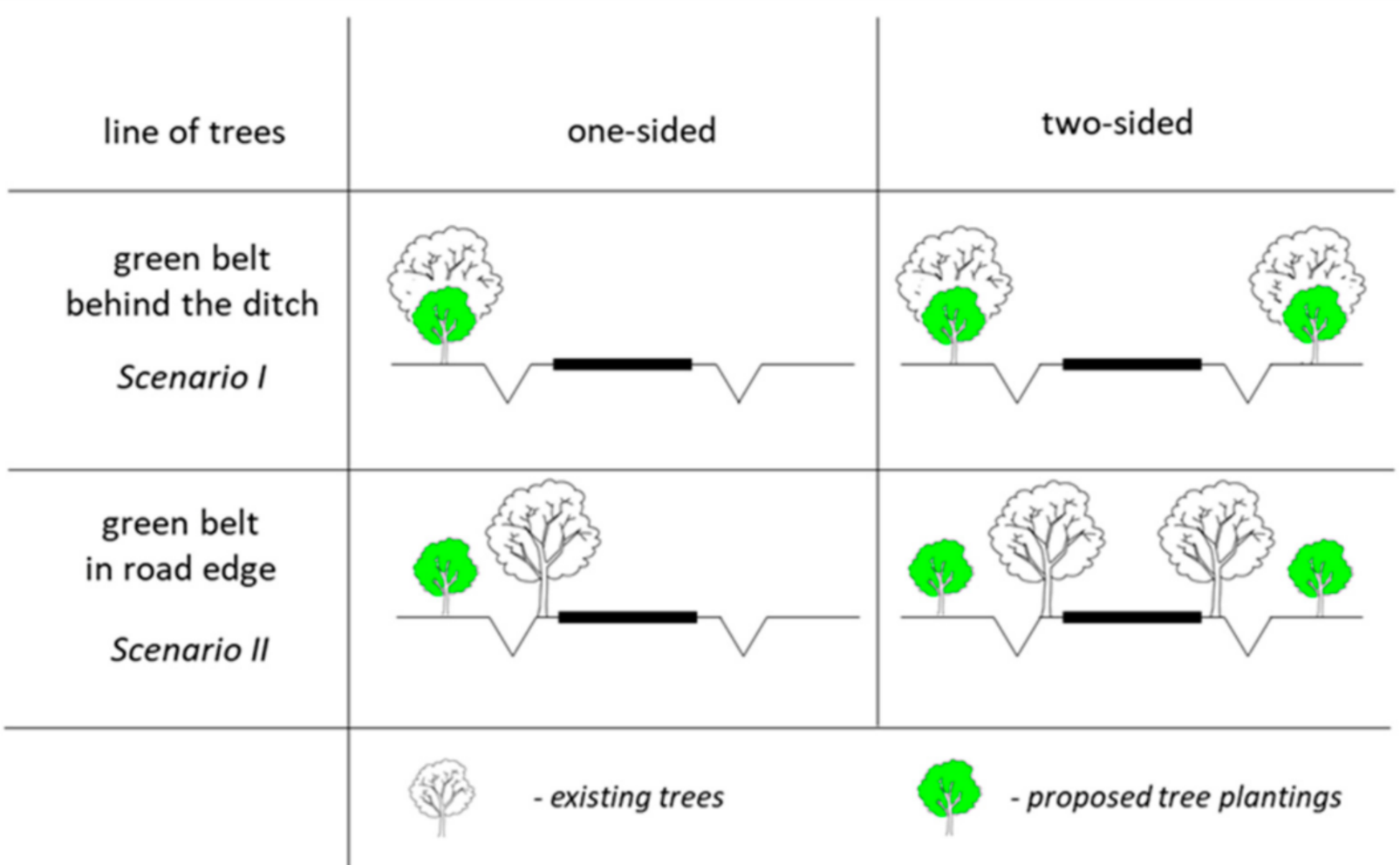

Aleju izzušana nav tikai koku zudums

Tā ir kultūrainavas telpiskās atmiņas sairšana

Ainavu arhitekte, Dr. arch. Kristīne Dreija

Green Guardians

PROJEKTS NR.LL-00251

Projekta īstenošanu līdzfinansē Eiropas Savienības Interreg VI-A Latvijas–Lietuvas programma 2021.–2027.gadam.

Interreg

Līdzfinansē EIROPAS SAVIENĪBA

Latvija – Lietuva